

MÓZES MIHÁLY

A BANKOK SZEREPE A KELET-MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI PEREMVIDÉKEKEN (1867–1914)

A hitelintézetek szerepe a hazai fejlődésben igen jelentős volt. A mezőgazdaság, az ipar, a közlekedés hatalmas tőkeigényét megfelelő belső felhalmozás hiányában idegen tőke bevonásával lehetett biztosítani. Az idegen tőke korszakunk kezdetén 1867–73 között az összes hazai alapításokban 60%-kal részesedett. Ennek a külső tőkének a közvetítése volt a hazai bankrendszer egyik feladata. Nem kevésbé fontos, s jelentőségében növekvő folyamat volt a belső akkumuláció segítése, a fölös pénzmennyiségek összegyűjtése, koncentrálása és a beruházások elősegítése. Előmozdították, mobilizálták a tőkét s gyakran maguk is részt vettek különböző alapításokban.

A hatalmas hitelkeresletet credit-mobilier típusú bankok tudták csak kielégíteni. Néhány szerző például Gerschenkron a kontinentális fejlődést (Nyugat-Európa és Közép-Európa egyes országainak fejlődését) egyenesen „bank-finanszírozásnak” minősítette. Felfogása szerint az ún. kontinentális gyakorlat „bankrendszer útján történő ipari beruházásokat jelentett.” Ami a felfogása szerinti „orosz típusú” azaz kelet-európai fejlődést illeti a bankfinanszírozás mellett itt már, „állami beavatkozás” is szerepet kapott a tőkefelhalmozás elősegítésében. Gerschenkron fenti véleményét Berend T. Iván és Ránki György finomította, amennyiben megállapította Európa nyugati felén a beavatkozásra általában korábban és közvetett formában került sor..., addig Kelet-Európában a beavatkozás időben később történt, módszereiben pedig közvetlenebb formákat öltött; a modern közlekedés kiépítésére és az iparosítás elősegítésére irányult.¹

Katus László számításokat végzett a bankrendszer által összegyűjtött és újraelosztott tőkék illetve a nemzeti jövedelem arányáról. Utóbbi arány Magyarországon volt a legmagasabb, itt a nemzeti jövedelem 170%-ára tehető. 100% fölötti arány alakult még ki a Monarchia egyéb területei mellett Németországban, Japánban és Oroszországban is. Nyugat-Európa országai, e tekintetben 50–80%-os intervallumban helyezkedtek el. Katus László véleménye szerint „A bankszektor ilyen aránytalanul nagy fejlettsége egyrészt a nemzetgazdaság és a tőkeképződés alacsony fejlettségi szintjét jelzi, másrészt azt is mutatja, hogy hazánk ezt a viszonylagos elmaradottságot a tőkés világgazdasággal fennálló intenzív kapcsolatai segítségével, a modern pénz-

ügyi intézmények és finanszírozási formák átvételével ellensúlyozni tudta.² Nálunk a tőkeakkumulációnak, a tőkeimport közvetítésének, a növekedés és a forgalom finanszírozásának jóval jelentősebb része bonyolódott a pénzüntézetek közvetítésével, mint fejlettebb országokban. A bankrendszernek és az állami beavatkozásnak a regionális fejlődésben különösen fontos szerep jutott.³ A vidéki bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek a modernizáció lehetőségét nyitották meg tevékenységükkel. A jelzálogtól a beruházási üzletekig, a váltóüzlettől a betétállomány összegyűjtéséig, mind olyan missziót teljesítettek, amelyek nélkül a belső peremvidékek még ekkora hajlamot sem mutattak volna a tőkés átalakulásra.

Korai alapítások

Hazánkban a reformkorban láttunk először törekvéseket a tőkés hitelrendszer kiépítésére. Széchenyi István már a Hitelben Nemzeti Bank felállítását sürgette. „Ha mi jól elrendelt Nemzeti-Bankot állítanánk, annak éppen azon követelése lenne, mintha bizonyostőkét, melyet a külföldiek hoztak hazánkba 5-tel, legfeljebb 6-tal 100-túl vennénk kölcsön, nem félnénk, hogy felmondják, s minek utána ügyes haszonvétele által 9-et 10-et keresnénk 100-zal, lassankint megint megfizetnénk tartozásunkat....” etc.⁴

A bankhálózat jelentékenyebb fejlődését az 1848–49-es események teremtték meg. A gazdaság fejlődése szempontjából döntő jelentőségű eredménynek a jobbágyszabadítást tekinthetjük. Az igen nagyszámú jobbágyság jogilag szabaddá vált, így a felhalmozott tőke realizálódását munkaerőhiány sem gátolhatta. Ez viszont lehetővé, sőt szükségszerűvé tette a fokozott iparosítást, a közlekedés fejlesztését.

Hatalmas tőkéket, igényelt ez a vállalkozás. Így érthető, hogy országszerte takarékpénztárak, bankok alakultak. A 40-es évek takarékpénztármozgalma jelentős volt ugyan, de méreteiben elégtelen az országos tőkeigény kielégítésére.

Az 1839–40-es országgyűlés egy bank felállítását „országos követelményként” említette, az 1843–44-es országgyűlés ismét részletesen foglalkozott a bankügy kérdéseivel és a kérdés előkészítésére bizottságot nevezett ki.⁵

A reformkorban nem jött létre földhitel-intézet hazánkban, jórészt Bécs akadályozása miatt.

Az 1840. évi társulati törvény azonban a takarékpénztárak szervezését és engedélyezését kiengedte Bécs kezéből. Ezután születtek meg az első hazai takarékpénztárak. Ilyenek voltak pl. a 40-es években a pesti hazai Első Takarékpénztár, az aradi, nagyszebeni, pozsonyi, győri, kassai, esztergomi,

kőszegi, beszercebányai, eperjesi, miskolci, komáromi, nagykanizsai, pécsi, szegedi, székesfehérvári, iglói, veszprémi, debreceni stb. takarékpénztárak.⁶

Az országban 1840–1866 között 59 takarékpénztár, 22 takarékszövetkezet és 4 bank alakult. Erdélyben és Tiszántúlon is több hitelintézet kezdte meg működését.

Erdélyi és tiszántúli hitelintézetek (1849–67)

Az intézmény neve	Alapítás éve
Nagyvárad takarékpénztár	1847
Debreceni első takarékpénztár	1846
Nyíregyházi takarékpénztár	1863
Szatmári takarékpénztár	1867
Szabolcsi takarékpénztár	1857
Aradi első takarékpénztár	1840
Oraviczi takarékpénztár	1866
Temesvári első takarékpénztár	1846
Nagyárpoldi takarékpénztár és előlegpénztár	1867
Szegedi-Csongrádi takarékpénztár	1845 ⁷
Nagyszebeni általános takarékpénztár	1841 ⁸
Kolozsvári kisegítő takarékpénztár	1857
Medgyesi takarékpénztár és előleg egylet	1862
Szentágotai takarékpénztár	1862
Kolozsvári Zálogkölcson Intézet	1865 ⁹
(későbbi Hitelbank)	

Az erdélyi szász településekben működött ugyanakkor néhány skultze-delitschista egylet. Ilyenek voltak a beszercei, brassói, medgyesi, nagyszebeni, szászrégeni és a szentágotai előlegegyletek, illetve takarékpénztárak. Ezek közül jelentősebb pénzügyi tevékenységet csak a brassói és a medgyesi takarékpénztár és előlegegylet bonyolított (ld. táblázat). A külső tőke kezelésével az Osztrák Nemzeti Bank két fiókját is a brassói és a temesvári foglalkoztatta.¹⁰ Az üzleti műveletekről; amelyek korszakunk kezdetén szokásosak voltak és alapítókról alig van megfelelő adat. A debreceni takarékpénztár például betétek kezelésével, kölcsöntőke ügyletekkel (ingatlan és ingó vagyongra) és beváltási ügyletekkel foglalkozott megalakulásakor.¹¹ A Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár 1858 és 67 között már 3 424 500 különféle kölcsönt tudott folyósítani, az aradi takarékpénztár váltószámítására 1850 és 1866 között 198 940 forintból 1 865 042 forintba emelkedett.¹²

Fontosabb erdélyi schultieista takarékszövetkezetek (1867)

Szövetkezet	Tagok száma	Betétek Ft	Tartalékalap Ft	Kölcsönök Ft	Takarékbetétek Ft
Besztercei hitel- és előlegegylet	89	3 905	202	–	2 271
Brassói előlegegylet	170	5 936	682	–	22 985
Medgyesi takaré- és előlegegylet	340	38 500	1130	–	55 600
Nagyszebeni takaré- és előlegegylet	275	9 703	4781	251 491	–
Szánrégeni takaré- és előlegegylet	139	4 663	1099	5 050	3 392
Szentágotai takaré- és előlegegylet	135	7 231	78	3 000	1 866

Forrás: Blätter für Genossenschaften 1867 évf.

In.: Vargha: i. m. 336. l.

A nagy fellendülés

A kiegyezés után felgyorsult a hitelintézetek alapítása. A gründolási láz a bankok, takarékpénztárak- és szövetkezetek születésére is jótékonyan hatott. A kiegyezés megkötésekor meglevő 84 hitelintézet, amelynek mindössze 1/5-e működött az általunk vizsgált régiókban többszörösére gyarapodott. Az átmeneti pénzbőség és a felszabaduló vállalkozási kedv nyomán 1867-ben 22, 1868-ban 49, 1869-ben 91, 1870-ben 80 új hitelintézet alakult hazánkban. A hitelintézetek száma 1872 végére 557-re növekedett.¹³ Az idegen tőke benyomulásának nagy korszaka jött el. A Creditanstalt és a Rotschildok közreműködésével megalakult a Magyar Általános Hitelbank, az angol tőke megjelenését egy évvel később 1868-ban az Angol–Magyar Bank megalapítása jelezte, majd az Erlangen Bank és a Francia–Osztrák Bank közreműködésével létrejött a Franko–Magyar Bank. Az Erlangen bankház a Földhitelintézet megalapításában is részt vett. 1869-ben a Niederösterreich Escompte Gesellschaft részvételével megalakult a Magyar Leszámlási és Pénzváltóbank, s a hazai tőke is jelentőset alkotott a Magyar Jelzálog-Hitelbank létrehozásával.¹⁴ 1866 és 73 között pusztán az újonnan

alapított hitelintézetek száma 564 volt Magyarország egész területén. A Tiszántúlon, Erdélyben és Bánátban is hitelintézet jött létre. Ezek száma 1867–80 között összesen 88 volt. Itt valamivel későbbre a nyolcvan–kilencvenes évekre tolódott ki a hitelintézetalapítás igazi hulláma. 1880-tól a századfordulóig az említett régiókban 314 hitelintézetet hoztak létre, ami bár jelentős, de mindezek ellenére elmaradnak e területek az ország fejlettebb vidékeitől a hitelintézetek számát, tőkeerejét, de aktivitását tekintve is.

Az eddig elmondottak még a legnagyobb, fontos körzeti centrummá fejlődött városok hiteléletére is vonatkoztak. Erre hoznánk néhány példát az erdélyi és tiszántúli városok hiteléletének fejlődéséből. Az erdélyi városok közül Kolozsvár, Szeben, Brassó, a bánáti területeken Arad, Temesvár voltak olyan nagyobb körzeti pénzügyi központok, ahol megvizsgáltuk a pénzügyintézetek alakulását és üzleti politikájának néhány jellemzőjét.

Erdély két–három évtizedes fáziskésést mutatott a hitelintézetek létrehozását tekintve az ország más részeihez viszonyítva. Kolozsvárt például az első pénzintézet 1885-ben (!) jött létre. Ez volt a Kolozsvári Kereskedelmi Bank, jelentéktelennek mondható alaptőkével. A befizetett részvénytőkéje még 1910-ben is mindössze 500 000 korona volt! A századfordulóig ugyan további pénzintézet alakult: az Erdélyi Bank és Takarékszövetkezet (1894) az Erdély-részi Magyar Jelzálog Hitelbank (1891), az Economul Hitelbank (1895), a Mezőgazdasági Bank és Takarékszövetkezet (1894), a Népbank Rt. (1900) és a Kolozsvármegyei Takarékszövetkezet (1895). Ezek közül azonban csak kettőnek az alaptőkéje érte el az egymillió koronát. Legtöbbjük összes részvénytőkéje 1910-ben 100–300 000 korona között mozgott. Az összes kolozsvári pénzintézet részvénytőkéje 1910-re 5,5 millió korona volt. Összehasonlításképpen ugyanakkor a debreceni intézetké 11,6, az aradiaké 14,2, a temesváriaké 11,2 millió koronát tett ki. Kolozsvár Erdély központja, Nyíregyháza vagy Szatmárnémeti pénzintézeti részvénytőkeállományát alig haladta meg (4,3, illetve 3,9 millió kr).¹⁵

A századforduló után Kolozsvárt még 4 pénzintézet alakult: az Általános Bank és Takarékszövetkezet Rt (1906), a Kolozsvári Koronabank (1901), a Vatra Takarékszövetkezet és Hitelintézet, illetve a Közhatalmú Takarékszövetkezet valamennyi rekord-alacsonyágú (100 000–200 000 korona körüli) részvénytőkével.

Bankrendszer és modernizáció

A nagy pénzintézetek tevékenysége modernizációs szigeteket hozott létre Erdélyben. A modernizációs szigetek kialakulását a nyersanyagforrások, a nyersanyag szektor kifejlesztése indokolta és természetesen üzlet volt az ehhez kapcsolódó infrastruktúra kiépítése is.

A helyi pénzintézeteknek szintén jelentős szerepe volt a tőkés fejlődés elősegítésében. A Szászvidékeken is alakultak kisebb-nagyobb pénzintézetek. A térség pénzügyi központjának egyértelműen Nagyszeben számított. A városban működött 1872-től az Albina Takarékpénztár, valamint a szintén korai 1872. évi alapítású nagyszebeni Földhitel Intézet. E mellett a '90-es években létrejött az Erdélyi Egyleti Bank, illetve az 1900-as években a Lumina Takarékpénztár alapítása volt számottevő.

A Takarékpénztárak és bankok aktívabb szerepet játszottak Nagyszeben térségében, mint az ország más részein. Például a jelzálogkölcsonők nagysága négyszerese, pl. Fiume vagy kb. 12–13-szorosa Kolozsvár bankjai hasonló tevékenységének, de jelentős az egyéb tételek rovatban szereplő értékpapír befektetések szerepe is. Közel 150 000 Ft-nak megfelelő 1999-ben, míg a jelzáloghitelek nagysága 155 160 Ft. A másik fontos pénzügyi központ szász területeken Brassó városa volt. Brassóban már 1835-ben működött hitelintézet. Ez volt az ország első Takarékpénztára. Brassói Általános Takarékpénztár. Majd meglehetősen megkésve alakultak a nagyobb pénzintézetek, 1899-ben a Nemzeti Bank Rt. brassói fiókja, majd a brassói népbank 1905-ben és a botfaului Előleg Egyesület Rt. 1909-ben.

A közeli pénzintézetek közül jelentős volt a hétfalusi takarékpénztár, mely 1900-ban alakult és a központja Csernát faluban volt. Brassó városában részben a jelzáloghitelek meglepő nagysága váltott ki érdeklődést, 1909-re a jelzálogkölcsonők nagysága meghaladta a 23 000 Ft-ot ez lényegesen magasabb kb. kétszeres Kolozsvár hasonló adatának.

Az Erdélyi szász területek között harmadik helyen Segesvár pénzintézeit említhetjük. Hitelezésük a jelzáloghitel állomány alapján kb. megfelel Kolozsvár adatainak. Segesvárt az első bank a Takaréék és Jelzálog Egylet 1870-ben alakult, majd a Küküllői takarékpénztár 1898-ban és a századelőn az Ipari Takaréék- és Előleg Egylet ill. a Tarnovcana Takarékpénztár jelentett újdonságot. A város élénk pénzügyi életéről tanúskodik a 12 240 Ft-ot kitevő 1909-es jelzálogkölcson állomány, de a takarékoskodás is erénye volt a segesváriaknak, a takarékpénztárak együttes takaréket állománya valamenynyivel meghaladta a 11 000 Ft-ot. Nagyüküllő vármegyében egy másik jelentős pénzügyi központ is működött: Medgyes. Itt 1862-ben jött létre a Medgyesi Takaréék és Előleg Egylet ez volt az első pénzintézet a városban, majd a századelőn létrejött a Medgyesi Általános Takarékpénztár, ill. 1909-ben az Erdélyi Takaréék és Zaloglevél Intézet.

A város takaréket állománya 1909-re csaknem elérte a 6 millió koronát, meglepően nagy volt a jelzáloghitelek nagysága. Utóbbi összeg 7 millió 860 ezer koronát tett ki.

A lakosság nagyságához képest a többi szász városban: Szászrégenben, Szászsebesen, Szentágótán szintén jelentős volt a banki tevékenység. Mind-

ez arra enged következtetni, hogy jelentős beruházási tevékenységet végeztek királyföld bankjai. A szászok gazdasági életét az állam gazdasági külpolitikája is meghatározta.

A kiegyezésig gyakorlatilag szabadon fejlődhettek a szász városok és alakíthatták önálló arculatukat. A térség peremvidék jellege olyan iparágakat is meghonosodni engedett, amelyek Magyarországon nem vagy alig jellemzőek. Ilyen volt pl. a szász textil ipar, a posztógyártás, számos kisebb posztógyár működött Királyföld területén.

1870-ig komoly iparosodásról azonban nem lehetett beszélni Brassó és vidéke területén az ipar mindössze 2,26%-ot tett ki 1870-ben: Meggyes és környékén 3,83, Beszterce székterületén 6,06% volt ez az arány Szászvárosban 5,16% Szászsebesen 4,83%, Segesvárt 6,8%, Szebenben 7,5%, Nagysink székben 3,62%, Szerdahely-székben és Újegyház-székben alig haladta meg az 1%-ot, Köhalom szék területén pedig 3,31%-ot tett ki az ipar aránya a foglalkoztatott szerkezetben.

Brassó és környékének helyzete a kolozsvárinál is rosszabb volt. Délkelet Erdély legfontosabb gazdasági centrumában összesen 3 pénzintézet alakult korszakunk végéig. Az első nagyon korán 1835-ben Brassó Általános Takarékpénztár néven. Mindvégig egyike a legjelentéktelenebb erdélyi pénzintézeteknek (14 ezer kr) 1910 a részvénytőke.) Erdélyben ritkaság viszont a Nemzeti Bank Rt, amely 1899-ben egymilliós részvénytőkével jött létre illetve még egy kis intézmény alakult 1905-ben a Brassói Népbank Rt.¹⁶

Élénkebb pénzügyi élet alakult ki Nagyszebenben. Itt a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár még 1841-es alapítás. A legfontosabb, egyben egész Erdélyben egyik legnagyobb hitelintézet az 1872-ben alapított Albina Takarékpénztár volt. Részvénytőkéje 1910-ben 2,9 millió korona volt! Emellett még egy jelentékeny bank székhelye volt Szeben, az Erdélyi Egyleti Banké (1891), amely egymilliós alaptőkével rendelkezett. A Lumina Takarékpénztár (1907) és Nagyszebeni Földhitel Intézet (1872) kisebb tőkeerejű vállalkozások voltak.¹⁷

Még egy-két fontosabb intézmény működött Erdélyben: az Agrár Takarékpénztár (1896) Marosvásárhelyt (1,5 millió részvénytőke) az Erdélyi Takarékpénztár és Záloglevél Intézet (1919) Medgyesén (3.0 millió részvénytőke) (1910). A térség hitelezése azonban korszakunk végén is a többi régió szintje alatt maradt.¹⁸

Aradon csak néhány takarékpénztár működött, – ezek viszont kiemelkedően nagy alaptőkével rendelkeztek. (Általában 500 000–2 000 000 koronás alaptőkével bírtak a debreceni, szegedi, nagyváradi pénzintézetek – az aradiaknál 4 millió korona alaptőke is előfordult). 1840-ben alakult az Aradi Takarékpénztár. A századfordulóig további 6 hitelintézet jött létre, köztük a

hatalmas Aradi Csanádi takarékpénztár. A századforduló után alapított egyetlen bank az Aradi hitelbank volt.¹⁹

Temesvárt 1846-ban alakult meg a Temesvári Első Takarékpénztár 1867-ig nem volt új alapítás. 1867–1900 között egy sor, számszerint 8 hitelintézet jött létre. Legnagyobbak a Temesi Agrár Takaréék, a Délmagyarországi Leszámlító Bank és a Délmagyarországi Gazdasági Bank voltak. Részvénytőkéjük 1910-ben 1,5 illetve 1,6 millió korona volt 1910-ben.

A századforduló után szintén új „hullám” mutatható ki. 10 év alatt 8 hitelintézet alakult, ezek között viszont csak egy kiugró vállalkozás volt a Temesvári Kereskedelmi Bank Rt. egymillió részvénytőkével.²⁰

Fontosabb városi hitelintézetek alapítása Erdélyben és a Tiszántúlon 25 város adatai alapján (1867–1910)

Város neve	1867 előtt	Hitelintézetek alapítása		
		1867–80	1880– 1900	1900– 1910
1. Békéscsaba	–	1	–	1
2. Gyula	–	1	1	–
3. Orosháza	–	1	2	–
4. Nagyvárád	1	2	4	8
5. Debrecen	1	3	1	5
6. Máramarossziget	–	–	4	–
7. Nyíregyháza	2	1	–	1
8. Nagybánya	–	1	2	1
9. Nagykároly	–	2	2	–
10. Szatmárnémeti	–	3	3	3
11. Arad	1	2	3	2
12. Temesvár	1	2	7	8
13. Versecz	–	2	3	1
14. Nagybecskerek	–	3	1	3
15. Pancsova	–	1	1	2
16. Gyulafehérvár	–	1	2	–
17. Beszterce	–	1	2	3
18. Brassó	1	–	1	1
19. Csíkszereda	–	–	1	1
20. Gyergyószentmiklós	–	–	3	–
21. Kolozsvár	–	–	8	6
22. Marosvásárhely	–	2	1	2
23. Nagyszeben	1	2	1	1
24. Dés	–	–	4	4
25. Torda	–	–	2	1

*Hitelintézetek alakulása a Tiszántúlon és Erdélyben törvényhatóságokként
(1867–1910)*

Vármegye	1860–1880	1880–1900	1900–1910
TISZA BAL PARTJA			
1. Békés	10	8	5
2. Bihar	7	22	15
3. Hajdú	4	8	14
4. Máramaros	–	9	5
5. Szabolcs	3	8	14
6. Szatmár	5	15	13
7. Szilággy	3	7	3
8. Ugocsa	1	5	3
TISZA-MAROS SZÖGE			
1. Arad	2	12	9
2. Csanád	2	5	5
3. Krassó–Szörény	4	17	21
4. Temes	10	37	31
5. Torontál	16	54	24

Vármegye	1867–80	1880–1900	1900–1910
ERDÉLY			
1. Alsó Fehér	2	12	5
2. Beszterce-Naszód	1	8	7
3. Brassó	1	2	4
4. Csík	1	7	4
5. Fogaras	1	6	11
6. Háromszék	2	7	1
7. Hunyad	2	12	13
8. Kis Küküllő	0	4	1
9. Kolozs	1	6	2
10. Maros-Torda	2	6	2
11. Szeben	3	7	12
12. Nagy-Küküllő	3	4	9
13. Szolnok-Doboka	1	11	11
14. Udvarhely	1	3	–
15. Torda-Aranyos	–	7	3
Tisza bal partja össz.:	33	82	72
Tisza-Maros szöge össz.:	34	125	90
Erdély összesen:	21	107	91

Mindenesetre néhány nagyobb városban (ld. táblázat) több hitelintézet is alakult: pl. Nagyváradon, Debrecenben, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Temesvárt, Bersecen, Nagybecskerekben vagy Nagyszébenben a gründolási láz időszaka 2–3 hitelintézetet is eredményezett. Ugyanakkor olyan kivételek is akadtak, mint pl. Kolozsvár, Dés, Torda, Máramarossziget vagy Brassó vidéke, ahol csak a nyolcvanas években indult meg a hitelélet fejlődése. Az alapítási láz időszaka főképpen a dél-alföldi megyékben hatott. Békés megyében 10, Temesben 10, Torontál vármegyében 16 hitelintézet alakult 1880-ig. A Tiszántúl más vidékein ellenkező helyzetet tapasztalhatunk. A peremvidékeken alig alakult pénzügyintézet. Máramarosban se híre, se hamva alapításnak, Kis-Küküllő és Torda Aranyos megyékben ugyanez volt a helyzet. Ugocsa, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Kolozs, Szolnok-Doboka vagy Udvarhely egy-egy hitelintézete nyilván nem szolgálta megfelelően a tőkés átalakulás finanszírozását. E vidékek a belső fejlődés olyan perifériáit jelentették ugyanakkor amelyek igen megkészték a fejlődésben vagy soha nem zárkóztak fel az országban zajló tőkés fejlődés folyamatába. Néhány megyében korszakunk végén is csak néhány pénzügyintézet működött. Brassó megyében 1910-re mindössze 7, Háromszékben 10, Kis-Küküllő megyében 5, Maros-Tordában 10, Torda-Aranyos vármegyében 10 és Udvarhely megyében összesen 4 hitelintézet működött. Teljesen nyilvánvaló, hogy a hitelélet a Bánátban (főleg Torontál és Temes gazdag agrárvidékein és Krassó-Szörény iparosodottabb vidékén) volt a legfejlettebb. Temes megyében korszakunk végére 78, Torontálban 94 hitelintézet működött (ld.: táblázatok).

A pénzügyintézetek üzleti tevékenysége

A nyolcvan–kilencvenes évekre a magyarországi hitelélet nagymértékben kibontakozott. Budapest Magyarország vitathatatlan központjává vált. Nagybankjaink már nem pusztán a bécsi hitelintézetek közvetítésével érintkeztek a külfölddel, de önálló kapcsolatokat létesítettek, bekapcsolódtak Európa pénzügyi vérkeringésébe. Tőkéjük zöme 80–85%-a származott betétekből és kölcsönökből, alaptőke állományukat a lehető legnagyobb mértékben növelték. Hosszú lejáratú külföldi hiteleket vettek fel. A századfordulón a záloglevelek, kötvények 75, 1912-ben 55%-a volt külföldön elhelyezve.²¹

Ami a tőkék kihelyezését illette: a váltó és a jelzálogkölcsön jelentette a fő üzletágakat. A pénzügyintézetek zöménél e két üzletág dominált. A kihelyezett tőkék nagyságát tekintve egy kiegyenlítődési folyamat jelentkezett Budapest pénzügyi központ jellegének kétségtelen fennmaradásával. A váltótárca összege az összes vidéki régiót tekintve legfeljebb 50–70%-os eltérést mutatott korszakunk végére. Legfejletlenebb az Északkeleti Felvidék illetve

Erdély volt e művelet s általában minden pénzügyi művelet szempontjából. Kiugró volt a vidéki pénzügyi körzetek szempontjából a Tisza-Maros szöge és a Tiszántúl teljesítménye. E vidékeken a bankok és egyéb hitelintézetek szerepe a modernizációban kirívóan magas volt. A jelzálogkölcsonők tekintetében Erdély szerepe volt kiemelkedően nagy. Az Osztrák Nemzeti Bank Erdélyben már 1855-től folyósított jelzáloghitelt például Arad megyében 10–24%-os kamattal, Krassó-Szörényben már 60–100%-os kamatlábakkal voltak szokásosak. 1875-ben 46 bank és hitelintézet közül 25 folyósított jelzáloghitelt.

Hitelintézetek főbb üzleti műveletei a Tiszántúlon, Erdélyben és a Bánátnban (1894–1909) (adatok ezer kr-ban)

Terület	Váltótárca		Értékpapír és záloghitel		Folyószámla hitelek	
	1894	1909	1894	1909	1894	1909
1. Tiszántúl	86213	228631	4170	5509	17281	56263
2. Tisza-Maros szöge	83694	280876	3851	6211	12042	38948
3. ERDÉLY	65348	189070	1976	6642	4354	27429
4. Duna-Tisza közex	321939	1083756	33012	152793	172381	462228
5. Északkeleti Felv.	56943	134418	1921	4183	12384	36689
6. Északnyugati Felv.	84113	168523	3638	3757	11304	48113
7. Dunántúl	84229	166264	3482	4050	9118	47996

Terület	Jelzálog kölcsönök		Kötelezvényre adott kölcsönök		Értékpapír tárca	
	1894	1909	1894	1909	1894	1909
1. Tiszántúl	29686	175596	9044	43253	6345	423152
2. Tisza-Maros szöge	36128	155939	4886	22558	14803	1476
3. ERDÉLY	80340	274784	15598	49118	13585	60376
4. Duna-Tisza közex	646417	1870508	34209	163005	169529	598786
5. Északkeleti Felv.	29971	97323	5589	19413	7703	27717
6. Északnyugati Felv.	70836	156701	1886	18072	17977	39977
7. Dunántúl	121639	247639	33775	84248	27104	66687 ²²

x=Budapesttel

1872-ben megalakult a Nagyszebeni Földhitelintézet, 1891-ben Kolozsvárt az Erdélyrészi Magyar Jelzáloghitelintézet. Nagyon jelentős volt a Bánát szempontjából az 1917-ben alakult Délmagyarországi Jelzálog Hitelbank.²³ A jelzáloghitelezés lendületesen növekedett, s Budapestet leszámítva korszakunk végére Erdély e téren országosan első helyre került, még a Dunántúlt is megelőzve (ld. táblázat). A bérházakra, gyári és üzemi épületekre adott hitelt is jelentős részt képviseltek a jelzáloghitel állományban 1919-ben már 111 375 000 koronát tett ki.²⁴

A két említett fő művelet mellett lendületes volt az értékpapírtárca növekedése. Az említett üzletág Budapestet leszámítva szintén a Dunántúlon és Erdélyben volt a legmagasabb (66 687, illetve 60 276 ezer korona).

Táblázatunk érzékelteti, hogy Erdélyben és a Tiszántúlon a bankok alapítási és értékpapír vásárlási tevékenysége igen jelentős volt. A hitelintézetek tevékenysége nyomán jelentékenyen csökkent a tőke- és hitelhiány melyről a XIX. század közepén még joggal lehetett beszélni, sőt a hitelkínálat egyszer-egyszer megelőzte az éppen jelentkező keresletet is. Részt vett a hitelrendszer a gazdasági növekedés előmozdításában és a gazdaság finanszírozásában egyaránt. A jelentős összegeket főleg a mezőgazdaság, az építő- és a feldolgozóipar vette igénybe. A kamatok érezhetően csökkentek. Voltak persze óvatos periódusai is az erdélyi-tiszántúli pénzügyintézeteknek. Például a gründolási lázat követő időszakban, 1873–80 között meglehetősen óvatosság volt jellemző.²⁵ Ebben az időszakban a magas kamatlábak politikája volt jellemző (10–12%). A nyolcvanas évekre a kamatláb 8%-ra csökkent, ilyen módon inspirálva a befektetések növelését. 1892 volt a kamatlábak szempontjából a mélypont 4,5–5%-os szinten.

A századelő válsága ismét óvatosabb bankpolitikát eredményezett, majd ismét kedvező hitelfeltételek alakultak ki. Ugyanakkor a nagybankok szerepe a koncentrációval és centralizációval párhuzamosan növekvő tendenciát mutatott a beruházások finanszírozásában. Vargha Gyula kapcsán Katus László megállapította, hogy a kis hitel, főleg a jelzálog a kis pénzügyintézetek nyereszkezdése miatt ekkor is rendkívül drága maradt.²⁶

Jegyzetek:

1. Berend-Ránki: Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Bp., 1973. 82.
2. Katus László: A hitelintézetek, i.m. MT 7/1. 369.
3. Berend-Szuhay: A tőkés gazdaság története Magyarországon, 461.
4. Széchenyi: Hitel, Pest, 1830. 145.
5. Az 1843/44. évi országgyűlés naplója, III. k. 274.
6. Vargha Gyula: Magyarország pénzügyintézetei. Bp., 1885. 241. Vö. Milhoffer: Magyarország közigazdasága. Bp., 1904. II. k. 400. Részletesen vizsgálja az alapításokat: Jirkovsky Sándor: A magyarországi pénzügyintézetek története az I. világháború végéig. Bp., 1945. 25–38., ill. 109–125.
7. MSK 35. k., 301.
8. MSK 35. k., 309–323.
9. Egyed: i. m. 172. Hasonló adatokat hoz a Magyar Compats 1873. 8–22.
10. Egyed: i.m. 172.
11. Blatter für Genossenschaften 1867. évf. Vö.: Vargha Gy.: i. m. 336. II., ill. Debrecenre: Szűts Mihály: A Debreceni Takarékpénztár 50 éves története. Debrecen, 1896. 6.

12. *Egyed*: i. m. uo., Vö.: Vargha: i.m. 336.
13. *Katus László*: A tőkés hitelszervezet kialakulása, MT 6/2. 970.
14. Uo.
15. *Berend–Szuhay*: i.m. 47. p.
16. MSK 35. k. 301–323. alapján Vö.: *Varga Gyula*: 549–579., illetve *Szüts*: i.m. 6. és 95., valamint HBML XXI. 505/a. 1906., 1908., 1909. alapján
17. MSK 35. 319.
18. Uo.: 322.
19. *Bozóky Alajos*: A nagyvárad takarékpénztár 50 éves története. Nagyvárad, 1897. 2.
20. MSK. 35. 310.
21. MSK. 35. k. 301–313.
22. Hasonló gondolatokat fogalmaz meg az alföldi városok hiteléletére *Iványi István*: Szabadka szabad királyi város története. Szabadka, 1892. 240.
23. MSK. 35. k. 311–312.
24. *Katus*: A bankok fő üzletágai, 7/1. 373.
25. *Egyed*: i. m. 184.
26. MSK. 35. 242–255.